

şür dediğin tuhaf tuluat

İBRAHİM ALTUNCU

*R*eşid Paşa'dan el-aman diyen padişah da bir gün Topkapı Sarayı'nın "Hırka-i Saadet" dairesinde, yapayalnız ağlaya ağlaya, peygamberden kalan eşyaya elini sürerek "Ya Muhammed, beni bu adamın elinden kurtar" diye dualar yapıyor.¹

Uzun Sürmüş Bir Tanzimat Akşamı

Türk modernleşmesi devlet katlarından gelmiştir. Merkezden çevreye akseden bir olgudur. Çevrede ne kadar makes bulduğu ise şüpheli. Bir çeşit dragoman kültürü olarak gelişmiştir. "Terceme" odasında nur topu gibi bir Modern Türk Edebiyatı doğduğunu ileri sürenler, malumu ilam ederler.

1730'da Patrona, Nevşehirli'nin imbikten geçmiş fantastik âlemine itiraz edince bir devir başlamadan bitiverdi. Yeniçeri ile Saray arasında yabancılaşmanın da başlangıcıydı bu. İleride gelecek yöneticiler hep bu derin yabancılaşmanın doğurduğu sorunlarla uğ-

raştılar. Âhir zamanda bu sıkıntıyı çözmek için hep modernleşmeyi deneyeceklerdi.

Ardından 1807'de Kabakçı Mustafa ile bu sefer kabak III. Selim'in başına patladı. Kellesine kılıç tutulan her yönetici daha da modernleşti. Bir bakıma modernleşme kılıçların gölgesinde gelişti.

Bu modernleşme hem kılıçların gölgesinde geliyordu, hem de çoraptan önce ayakkabı giymek gibi gariplikleri de bünyesinde taşıyordu. Modernleşme devletin yeni kurumlar yaratması olarak algılandı. Yeni, merak uyandırıcı, ama içi boş kurumlar. İleride modern Türk skolastiğini kuracak olan kadrolar bu kurumların eseriydiler. Yeniçeriden kurtul-

3 Kasım 1839'da Gözlüklü Reşid, Gülhane Hattı Hümayunu'nu Sarayın böğrüne gül gibi sokunca Osmanlı küresel siyasî rekabetin ağır sonuçlarını göğüslemek ile karşı karşıya kaldı. Zaten haritada gerileyen devlet, artık içişlerini de Avrupa'nın çomağına açıyordu.

mak için yeni bir ordu, kendi ortaçağından kurtulmak için yeni bir okul... 200 yıldır yeni kurumlar kurmakla iştilig ediliyor. İşin daha da acı tarafı Türkiye'nin gündeminin 200 yıldır aynı kelimelerle meşgul olmasıdır.

Çağdaşlaşmayı insan taleplerinin doğru algılandığı, insan odaklı bir süreç olarak kabul edemedik. Bu bize uymadı.

3 Kasım 1839'da Gözlüklü Reşid, Gülhane Hattı Hümayunu'nu Sarayın böğrüne gül gibi sokunca Osmanlı küresel siyasî rekabetin ağır sonuçlarını göğüslemek ile karşı karşıya kaldı. Zaten haritada gerileyen devlet, artık içişlerini de Avrupa'nın çomağına açıyordu. O gün akşam eve sağ dönüp dönmeyeceği konusunda şüpheleri olan Gözlüklü Reşid, as-

lanlı meydanda binlerce kişiye irad ettiği فرمان ile kanun devletini yüceltiyordu.

Tanzimat neyi tanzim etti? Zimmîlerin hukukunu, "gâvurun" müessesatını, kanun devletin doğuşunu...

Artık padişahlara "Allah'tan evvel senden büyük kanun var!" denecekti. Şinasi gibi: "Bildirir haddini sultana senin kanunun." Kanun devletiydik, ama bir türlü hukuk devleti olmadık. Halen de öyle değil mi?

Tanzimat neyi tanzim etti? Bir taassup edebiyatının doğuşunu...

Onlara göre elitler ilerici, Avrupai hayatın verimleri ise göz kamaştırıcıydı. Ziya Paşa'nın şu mısraları taassup ideologlarının diline pelesenk olmuştur ve hâlâ da öyledir:

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün viraneler gördüm

Paşa Ziya sosyal sorunlara, gelişmişlik düzeyinde bakmıyor aslında. Kâşanelerin, köşklelerin uygarlık, modernlik gibi algılanmasından ibaret bir şey bu. Tıpkı önce II. Mahmud gibi fesi ve sonra şapkayı çağdaşlaşma sanan erbab-ı inkılap gibi.

Uzun sürmüş bir Tanzimat akşamı yaşandı.

Aydın aydının kurdudur. Çünkü siyasa, felsefenin olmadığı bir düşünce âleminde günlük kavganın odağıdır. Aydınlar, ordu ve devlet bu modernleşme kavgasında birbirlerini yemekle meşgul oldular. Ama süren bu kavgada çadırın direğini kimse kırmaya yanaşmadı. Mutlaka ki o direk siyasî şehvetin varlık sebebiydi.

Tevfik Fikret, o büyük hırçın, o büyük terakki ideologu bile otoriteryan İttihatçılara yaşlı bilgeleri olarak "İrtikap ve Tedenni Çetesi" diyecekti. Çünkü iktidarların doğası değişmez.

Bizde doğan müzmin muhalif entelektüelin Ali Suavi ile birlikte önde gelen temsilcisi Fikret'tir. Büyük bir hayal kırıklığından, büyük bir öfke doğurmuştur. İşte Türk entelektüelinin gen haritasından bir görünüm:

Yakup Kadri Birinci Dünya Savaşının ikinci yılında bir ada vapurunda yaşlı ve yorgun Fikret'e rast gelir. Yorgun muhalif, "Menhus harp" der, "Bu maceraperestlerin divanelikleri uğruna kan oluk oluk akıyor."

Durdu ve gözlerinde tuhaf bir parıltı ile ilave etti: "Ümid ederim ki çok sürmez bu. Yegâne tesellimi bu ümitte buluyorum. Dün Marne, bugün Verdun derken gelip kurtarırlar elbet..."

Kimler kimi kurtarır diye sormaya dilim varmadı. Bu bizim kuşağın, hayata ilk adımlarını attığından beri büyüklerinin ağzından işittiği bir söz, bir slogandı. "Bizim adam olacağımız yok. Düvel-i muazzamadan biri elimizden tutup medeniyet yoluna sokmadıkça."²

Yakup Kadri'nin bu hatırası aydınımızın psikopatolojik dramasına en güzel örnektir. Bir acılı çağın sancılı çocuklarıydılar. Kavramları yerine oturmamış, içi dolmamış bir düşünce âlemi kurgulamaya çalıştılar. Kendi uzaylarında kendi düşünce uzamlarını oluşturamadılar. Bu ahval üzere "Cümhuriyet aydınlanmasına" da rehnüma oldular.

Şiir Dediğin Bir Tuhaf Tuluat

Bu ülkede şiiri düşünmek, şiirin hayatla, ortamlarla, felsefeyle ilişkisinin tutamaklarını ortaya koyabilmek; şiirin, edebiyatın filozofi ile kesiştiği ara bölgeleri; ne şiirin ne de filozofça düşünmenin artık bağımsızlaşamadığı ortak bir vulvada birbirlerine mahkûm olduğu o ânı yakalayabilmek, neredeyse *imkânsız* denebilecek kadar güçtür.

20. yüzyılın başında etkili devinimlerle gelişen militarize modernleşme deneyimi, ortak

hafıza bozgunu ile birlikte, şairi de şiiri de ölçüleri merkezden belirlenen giysileri kuşanmaya mecbur eder. Duygularıyla başbaşadır entelektüel (şair), istikametini de ona göre çizmektedir.

Bu dönemde iktidarın ürettiği kültürel çevre, hemen herşeyin olduğu kadar, edebiyatın da çerçevesini belirler. Entelektüel, bu çevreden biri olarak, dayatılan çerçeveye uyum göstermekte pek de zorlanmaz. Bu inşa projesinin "üretilmiş entelektüeli" olarak "aydınlanmaya" katkıda bulunmalıdır. Bir düşünce geleneği içinden gelerek ve bu bilgi birikimini içselleştirerek değil, işgalden kurtulmuş bir halkın başında bulunanların isteklerine uygun yönde bilgi üreterek varolmayı seçmiş, bir anlamda seçmek zorunda bırakılmıştır.

20. yüzyılla birlikte ileri aşamalar kaydeden kapitalistik ahlak ve düşünüş biçimi, doğu toplumlarının belleğini Hegelyen tarih tasarımı gereğince derin izler bırakarak sarstı. Neredeyse 200 yıldan bu yana dimağlara tebelleşen "muasır medeniyet/uygar dünya" söylemi, hepimizin işe yaramaz ilkeller oldu-

Bu ülkede şiiri düşünmek, şiirin hayatla, ortamlarla, felsefeyle ilişkisinin tutamaklarını ortaya koyabilmek; şiirin, edebiyatın filozofi ile kesiştiği ara bölgeleri; ne şiirin ne de filozofça düşünmenin artık bağımsızlaşamadığı ortak bir vulvada birbirlerine mahkûm olduğu o ânı yakalayabilmek, neredeyse imkânsız denebilecek kadar güçtür.

ğumuz dayatması, bir yandan Haçlının Akıncıdan aldığı intikamı simgelerken, bir yandan da Batılıların dinmez iştihası karşısında dogutuların yıkımını ve dünyanın şekillendirildiği masada söz sahibi olması imkânsız hüküm kâtipliği rolüne layık görüldüğünü ortaya koydu.

Doğululaştırılmışlığın ideolojisi, batı karşısında, mağara istiaresindeki duvarın dibinde oturarak gölgeleri seyreden insanların haline benzemektedir. Kabaca şöyle denebilir: Gölgeler bizim hakikatimiz olmuştur. "Biz artık kendimizi o gölgeler âleminde kavrayabiliyoruz, eğer gölgeler âleminde boy gösterebilirsek kendimize var diyebiliriz." vargısı hem iktidarın doğasına, hem de toplumların belleğine kazınmış oldu. Ve yine böylelikle, kendine ait kaygılar, düşünceler ve kendine özgü nitelere sahip özne dünyasını kuramamak bir şekilde yazgı haline getirildi.

Kendi Toprağında Marko Polo...

Marko Polo, Batının efsanevi gezgini. Doğunun zenginliklerini Batıya taşıyan İpek Yolu'nun şövalyesi. Cumhuriyet'in imal ettiği ilk dönem entelektüelini, derin bir yabancılaşma ikliminin Marko Poloları sayabiliriz. İlginçtir, bu *Markopololuğu* silip süpürecek kıvılcım kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkar... Milli Şef'in saltanatında ve kanatları altında.

Doğululaştırılmışlığın ideolojisi, batı karşısında, mağara istiaresindeki duvarın dibinde oturarak gölgeleri seyreden insanların haline benzemektedir.

Bir anlamda içe kapanmış *oligarşik patronaj* diye tanımlanabilecek İnönü rejimi ters yönde akıntıya tutularak kapitalizmin cazibe noktasına doğru kaymak zorunda kalacak ve 46 ruhu ile birlikte çevreden merkeze akan uluslararası finans sistemlerinin açık etkisi altındaki hükümetler dönemine girilecektir. İşte İkinci Yeni diye andığımız şiirsel oluşum, devlet şairlerini ve devlet edebiyatını süpürerek, geleceğe yeni tohumlar taşıma faaliyetine o

sıralarda girişir. Şiirin Anadolu'dan İstanbul'a *hurucu* başlamak üzeredir.

Kemalist proje eğitim kurumlarını yaygınlaştırınca hiç de beklenmeyen bir şey olur. Bürokratik şiir, bürokrasinin şiir gemisi su almaya başlar ve 40'lı yılların şiiri batıya geçer. Köy Enstitüleri girişimi devletin "entelektüel" projesine toplumsal bir taban arayışı idi. Fakat sonuç naif ve hantal bir zekâya sahip, hep köylü ve köyün değerler sistemine bağlı kalacak olan *prometeusçuluktur*. Buradan daima gericilik edebiyatını ısıtıp pişirecek bir nesil doğar. Köy aydınından köy romanına uzanacak bir akımın neslidir bu. Bu nesilden de ülkeyi yenileyecek adımlar atması beklenmez. Bir anlamda Türk aydınlanması, *Türk skolas-tiğidir* artık.

Öte yandan *eğitim seferberliği* düşünce birikimlerini, yüksek sanat verimlerini Anadolu'ya taşımak zorunda kalır. Bu durum işe artık geri döndürülemez bir çizgi oluşturur. Bunu yaratılan ve yaygınlaştırılan bir enerji değil, filizlenen ve pıtraklar halinde yayılan, yoksul çocuklarının başını çektiği, çevreden merkeze doğru akımlar olarak nitelendirebiliriz. İkinci Yeni'nin *sivil ve sıkı* şairlerinden Ece Ayhan bunu şöylece belirler: "*Bana bak; 'İkinci Yeni' (ben, 'Sıkı Şiir' diyorum şimdi buna; o başka, ya da 'Sivil Şiir') 1950'lerden sonra, Türkçede, taşradan gelmiş ve çok genç parasız yatılıların oluşturdukları hiç beklenmedik, garip bir biçimde de özgün, çağdaş, çağcıl ve önemli bir şiir ve bir düşünce 'sıçraması'dır; yani 13/15 bir akım.*"³

Milli Şef'in ideolojisine bağlı, aydınlanmacı bir kuşağın doğru dürüst okuyanın bile olmadığı bir dönemde baş tacı ederek eleştirmenlik kaftanını giydirdiği Ataç için bu şairlerin önemsenecek bir taraflarının olmaması doğaldır. Doğaldır Ataç'ın Cemal Süreya'ya küfretmesi.⁴ Çünkü merkezden çevreye yazma-

yan, üstelik parasız yatılı yetişmiş ve bir türlü *Paris'e firar edememiş*, sırmaz bu şairlerin yerleşik politikalara hem âlet olmayacakları açıktır, hem de âlet edilseler bile bir işe yaramayacakları. Şiir artık merkezin kontrolünden çıkma yolunda ilerlemektedir. Sistem liberalizasyon ile çözüldükçe kendi açıklarını da oluşturmaya başlamıştır. Bu açıkları yamayacak zamana da sahip değildir. Şiir iktidarın gerilediği alanlara sızabilmekte ve kendi özneliğini ortaya koymaktadır. Sistemin bu şairlere ve bu şiire duyduğu hınç günümüze taşarak sürmekte ve daha da süreceğe benziyor.

İkinci Yeni Fransız gerçeküstücülüğünden beslediği kadar, bir süre sonra akışının su yolunu Galib'e dek geriye götürebilmiş, iktidar modellemesinin beri planında yer alan "iktidar güzellemesi"ne aldırılmamış, sivil, cesur, kabına sığmayan bir tarih anlayışını, karşı-tarihin uzlaşmazlığını ortaya koyma çabası içinde olmuştur. En azından İkinci Yeni'den sonra şiir bu yola *mevburî istikamet* kabilinden girer. Ve salt bu bile bütün Türk şiir tarihinde en önemli yol ayrımlarından biridir. Çünkü tekilleşen şair özneliği daha ayrıksı inisiyatiflerin, merkezin çekiminden uzakta yeni oluşumların, daha bireysel eğilimlerin seslendirilmesidir artık. Şair *düzenin vantrilokluğundan* kendini azat eder, yeni bireyselliklerde, bir başka oluş biçiminde karar kılar. Kodlar ve verili bilgi bu şiirin umurunda değildir, bu şairin de...

"Şahane Sistem!"

"*Şahane mazlumların yüceltilmesi, sonuçta, onları mazlumlaştıran şahane sistemin yüceltilmesinden başka bir şey değildir*", der Adorno.⁵ Şiir okurunun, yazarının, eleştirmenin hep birlikte elele vererek ürettikleri yapıntı imgeler vardır. Edebiyat ortamında bu imgelere sıkça rastlıyoruz. Okurun zihnini

besleyen ve onu politik davranış içinde, boyutları belirlenmiş ve yönlendirilmiş bir organizma sayan itkiler sistemine de propaganda mühendislerince planlanmış yahut edebiyat keşişleri tarafından va'zedilmiş okuma ideolojisi olarak bakabiliriz. Her acıdan bir başka acı doğurma kolaylığı, her yıkımın bir başka yıkımın müjdesini vermesi gerektiği anlayışı, bir piyasa olgusu haline gelmiş ve zamanla kötülüklerin kaynağından okurun zihnini, hatta yazarın kalemini uzaklaştırmaya başlamıştır.

Okurun zihnini besleyen ve onu politik davranış içinde, boyutları belirlenmiş ve yönlendirilmiş bir organizma sayan itkiler sistemine de propaganda mühendislerince planlanmış yahut edebiyat keşişleri tarafından va'zedilmiş okuma ideolojisi olarak bakabiliriz.

Trajedilere alışkın bir toplum; önceleri pazarlarda satılan ağılak, güncel, insan ilişkilerinin kaba ve anlaşılır taraflarını serimleyen, okuyucusunu-dinleyicisini özdeşleşme krizinde gerdikten sonra tuhaf bir boşalma haline sürükleyen halk tipi anlatı örnekleri olan destanları okuyarak, radyo soap-operaları olan arkası yarın'ları dinleyerek ve bugün görsel medya mecralarının tutsağı halinde gözleri televizyona çakılı bir esrime ayininin dervişliği rolünü üstlenerek yaşayan bir toplum, böyle bir edebiyat ortamını neredeyse hak ediyor diyemiz geliyor. Piyasanın biçimlendirici gücü de bu çoğunluk olagelmıştır hep.

Bu noktada Cemal Süreya'dan okuduğumuz bir küçük kıssamız var:

Dünyaca ünlü modacı Christian Dior'un ilk mesleği makastarlıkmiş. Dior kendi halinde yetenekli bir makastar olarak yaşarken ünlü kumaş fabrikatörü Pierre Boussac (nereden

ve nasıl keşfettiği meçhul) onu çağırarak, kendisini sahibi olduğu gazeteler aracılığıyla ve büyük bir prodüksiyon eşliğinde tanıtacağını ve kısa zamanda dünyanın en ünlü terzi yapacağını söylemiş. Buna karşılık ondan sadece bir tek isteği varmış. Sonunda ünlü patron dediğini yapmış. Dior kısa zamanda dünyaca ünlü bir terzi olmuş ve Boussac'ın o tek isteğini yerine getirmiş: modada uzun etek devrini açmış. Tabii Boussac'ın fabrikaları da üretim ve satışlarını ikiye katlamışlar.⁶

Bir okur topluluğunu biçimleyecek ideolojiler, simgeler ve fetişler bulmak zor olmasa gerek. Örnekse Nâzım Hikmet olayının göz yaşartıcı anlatısı... Daha yaşarken fetiş haline getirilir Nâzım Hikmet, kitapları basılamaz uzun süre, el altından okunur. Hapse girmesi, hapisten çıkması, yurt dışına gidişi, Moskova'daki sevgilileri, gurbette ölmesi, sonra iade-i itibar girişimleri, mezarının yurda getirilmesi için açılan kampanyalar... Evet, bütün bunlar şairin hayatının gerçekleridir. Ama bize anlatılan bu epopenin içinde şiire ilişkin bir yargıya, bir analize rastlayamıyoruz. Yine her zaman olduğu gibi spekülâtif ortamda unutturulan ve yutturulan bir şey şiir. Her zaman taze kalmasına özen gösterilen ve sürekli ısıtılıp ısıtılıp önümüze getirilen bu temcit pilavından bıkan bir okur da yoksa, demek ki piyasa, organizmasını yaşatacak imkânâ sahiptir. Şunu görüyoruz ki Adorno'nun değindiği hastalık, bu ülkede bir kurnazlık, yayın piyasasının ve ideolojilerin kurtlarınca sergilenen bir bölüşüm savaşıdır artık.

Sözümüzün aslına gelirsek, Türk edebiyatı bir duygu ortalamasının etkinlik alanı haline gelmiştir. Sömürüye açık duygu ortalaması, her yaştan, her kesimden insanı merkezine alan bir kültür çapraşmasını Türkiye'nin vasatı kılmıştır. Herşeyin özünden koparılarak köleştirilmesi, metalaştırılması, hiçbir kıymeti

olmayan şeylerin son derece kıymetliymiş gibi gösterilmesi duygu simsarlarının uydurduğu bir yalan ve sadece onların işine gelen bir düzendir.

1950'lerden bu yana olumlu ya da olumsuz yönde bir şeylerin değişmeye başladığı bu ülkede, bir yanda resmi şiir/edebiyat görüşünün tellalları, bir yanda piyasa düzeneğinin oyuncularını, bir yanda da yazmaya çalışan insanlar bu *tuhaf tuluatın* dekorunu tamamlıyorlar.

Modern Türk şiiri mi?.. Seversen Ali'yi değme yarama!■

dipnotlar

- ¹ İsmail Habib Sevük, *Tanzimattanberi I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, s.13, 1944.
- ² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yay., s. 229, 2000.
- ³ Ece Ayhan, *Şiirin Bir Altın Çağı*, Yapı Kredi Yay., s. 15, 1993.
- ⁴ Muzaffer İlhan Erdost, *İkinci Yeni Yazıları*, Onur Yay., s. 70, 1997.
- ⁵ Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, Metis Yay., s. 29, 1998.
- ⁶ Cemal Süreya, *Şapkam Dolu Çiçekle*, Yön Yay., s. 113, 1991.